

VOJENSKÁ SOCIOLOGIE A VOJENSKÁ VĚDA

Prudká dynamika pohybu vědeckého poznání v současné době vyžaduje od každé vědy, aby neustále podrobovala zkoumání svůj předmět a svou metodu. Vyvolává potřebu stále upřesňovat a revidovat své vztahy k ostatním vědám, zejména k těm, které pro teoretický systém určité vědy představují nejbližší příbuzné či styčné oblasti. Zkušenosti vývoje vědy za posledních 10–20 let názorně ukazují, že nejpłodnější pro rozvoj vědy i společenské praxe je právě tento úzký kontakt a prolínání věd. Na rozhraní původních klasických disciplín se dokonce vytvořil dnes již značně široký okruh nových vědních disciplín.

Rozporný proces diferenciaci věd, doprovázený zároveň i jejich integrací, se neprojevuje jen ve vědách přírodních a technických, ale zasahuje i do věd společenských. Četné diskuse o předmětu vojenské vědy, které čas od času naplňují stránky odborného vojenského tisku, jsou důkazem, že ani vojenská věda nezůstává stranou těchto závažných proměn. Je všeobecně známo, že v minulých diskusích o předmětu vojenské vědy bylo dosti planého a málo přínosného spekulování. Stále otevřený a pokračující vývoj teoretického systému vojenské vědy nicméně vybízí k tomu, aby úvahy o předmětu vojenské vědy a jejich vztazích k ostatním vědám nebyly posuzovány jako zbytečné. Stěží lze proto souhlasit s těmi názory, aby se uzavřely podobné diskuse „s konečnou platností“ a aby se dospělo ke konečnému a jednoznačnému definování předmětu vojenské vědy a jasné „delimitaci“ vzhledem k ostatním vědám.

Pro vojenskou vědu jako vědu společenskou má mimořádný význam respektování vztahu a vzev k ostatním společenským vědám. Je to tím potřebnější, že právě ve společenských vědách, zejména v některých jejich oborech, jsme v po-

sledních letech svědky prudkého kvasu. Uvolnila se pouta, jimiž byly omezovány poznávací možnosti v období dogmatismu. Dochází k rehabilitaci některých vědních oborů a vznikají a konstituují se i nové. Je proto na místě otázka, nakolik a čím přispívá tento obrodný proces ve společenských vědách ke zvýšení poznávacích možností vojenské vědy? Chci proto přispět k této problematice několika poznámkami o vztahu vojenské vědy k vojenské sociologii.

Marxistická sociologie patří k těm vědním oborům ve společenských vědách, které se u nás začaly plně rozvíjet až v posledních letech. Dnes se často hovoří o „sociologické módní vlně“, či s jistou dávkou ironie o „sociologické explozi“. Nezdravé důsledky extrémního přístupu k sociologii, módnosti sociologie, neodůvodněná očekávání okamžitých zásahů do společenské praxe (často tam, kde sociologie dokonce vůbec není schopna zasahovat) — to vše jistě vytváří určitá úskalí pro sociální bádání. Průvodním zjevem tohoto přechodného období začleňování sociologie do našeho společenskovo vědního kontextu je i lavina dílčích empirických výzkumů, většinou koncipovaných s omezenými teoretickými ambicemi. Množí se však již důkazy, že sociologická módní vlna u nás opadá a zůstává seriózní zájem u těch, kteří chtějí sociologii studovat a pěstovat jako vědu.

Marxistická sociologie se diferencuje a vnitřně rozrůžňuje na úseky, které zkoumají jednotlivé oblasti společenského života. Jako speciální sociologické disciplíny jsou dnes uznávány např. sociologie, zemědělství, rodiny, mládeže, práce, umění, náboženství atd.

Patří k nim také sociologie vojenství [vojenská sociologie] a její součást sociologie armády.

Vojenská sociologie patří k poměrně

mladým a málo rozvinutým oblastem sociologického bádání. Přesto, že marxistická vojenská sociologie teprve probouzí svou institucionalizaci a usiluje o vytváření svébytného teoretického systému, lze vymezit její předmět. Vojenskou sociologii lze charakterizovat jako speciální, odvětvovou teoreticko-empirickou vědu, která zkoumá branný systém společnosti jako specifický sociální systém se zvláštní strukturou a funkcemi ve společnosti, jež jsou podmíněny charakterem společenských vztahů a vědeckotechnickým vývojem, projevujícím se v charakteru možné války, pro kterou je branný systém vytvářen a udržován. Vojenská sociologie zkoumá branný systém jako strukturovaný celek, zabývá se vlivem společnosti na jeho fungování, jakož i zpětným vlivem branného systému na společenský život, dále pak vzájemnými vztahy jednotlivých složek tohoto systému a vztahy k jádru branného systému, kterým jsou ozbrojené síly, a vztahem ozbrojených sil ke všem dalším elementům branného systému.

Zahrnuje tedy vojenská sociologie:

1. **Sociologickou analýzu branného systému společnosti**, zahrnující státní instituce, společenské a zájmové organizace, které se podílejí na vojenské přípravě státu k válce, jejich vliv na společenský život a zpětný vliv společnosti na strukturu a funkci branného systému a jeho jednotlivých složek.

2. **Sociologickou analýzu armády**, jakožto jádra branného systému (a tedy i jádra vojenské sociologie), jež zkoumá vliv celkových společenských procesů, vědeckotechnické revoluce a vývoje vojenskosti na postavení a funkci armády ve společnosti a zpětný vliv armády na společnost. Na základě zkoumání tendencí vývoje sociální struktury, vnitřních vztahů a sociálně psychologických rysů příslušníků socialistické armády, je hlavním úkolem sociologie armády vytvářet obecnou sociologickou teorii socialistické armády.

3. **Sociologickou analýzu války** jako specifického jevu ve společenském životě a jako údobí, v němž jsou instituce ozbrojeného násilí povolány řešit základní úkoly politiky.

4. **Sociologie vojenské organizace soudobé buržoazní společnosti a vojenských systémů „zemí třetího světa“**. Sem patří také kritika nemarxistické sociologie, jejího zaměření, metod a využití výsledků empirické sociologie k vědeckému poznání militaristické politiky imperialismu.

Cím je tedy charakterizován sociolo-

gický přístup ke zkoumání jevů v oblasti vojenství?

Vědní disciplíny se **neodlišují od sebe zvláštním objektem zkoumání**, ale specifickým přístupem k němu, svébytným „referenčním systémem“, tj. soustavou objektivně existujících vztahů, v nichž je daný jev určitými svými aspekty začleněn a v jejímž rámci je zkoumán.¹⁾

Základním rysem sociologické analýzy je komplexnost vědeckého pohledu na zkoumané jevy, tj. studium celku společenské reality v souvislosti mezi jednotlivými stránkami a oblastmi společenského života. Komplexnost sociologické analýzy dále znamená, že zkoumáme v jednotě všechny mnohostranné faktory, které působí v konkrétním sociálním procesu, zejména, že vycházíme z jednoty objektivních a subjektivních činitelů, které v tomto procesu působí.

Dalším rysem sociologické analýzy je, že přistupuje ke studiu společenských poměrů z hlediska společenských skupin, jejich struktur a dynamiky. Sociologická analýza je analýzou společenské struktury, společenských procesů a společenských institucí, jež vcelku tvoří objektivní skutečnost, podmiňující určitým způsobem psychický život lidí.²⁾

Dosavadní výsledky práce vojenských sociologických pracovišť nezanechávají pochybnosti o tom, jak prospěšná může být sociologická analýza soudobé vojenské organizace v praxi výstavby armády, ale i ve vojenskovědní teoretické práci. Je to zcela pochopitelné.

Tím, že vojenská sociologie zkoumá vojenskou organizaci jako specifickou strukturu se zvláštním systémem a se zvláštními sociálními funkcemi, může pomoci vědě přesněji zhodnotit zdroje síly i slabé stránky vlastní i nepřátelské strany. Ukazuje vojenské kolektivy v jiném světle: jako bojové skupiny, jež jsou specifickými sociálními skupinami s určitým systémem vztahů, hodnot, zájmů a potřeb. Bez jejich objektivních poznatků nelze ohodnotit správné bojovou sílu vojenských jednotek, ale mnohdy ani správně vymezit kritéria jejich optimálního formování.

Chceme-li se konkrétněji podívat na problémy kontaktů a interakce vojenské vědy a vojenské sociologie, je nutné odlišit různé složky a aspekty teoretického systému obou věd. Neboť ne všech z nich se dotýkají společné problémy ve stejné míře a stejným způsobem.

¹⁾ Srovnej M. Kaláb — Z. Strmiska: K některým otázkám marxistického pojetí sociologické teorie. Sociologický časopis č. 1/1967, str. 3.

²⁾ Z. Bauman: Sociologie, Malá moderní encyklopedie, Praha 1968, str. 29.

Vztah vojenské vědy a vojenské sociologie vystupuje zvláště ze zorného pole těch součástí vojenské vědy, které určují celkový charakter a funkci ozbrojených sil a hlavní rysy jejich bojového použití, tj. v kterých vojenská věda formuluje požadavky na organizační učlenění vojsk a na jejich institucionální strukturu atd., vymezuje také podstatu a směry vojenské činnosti (přípravy vojsk). Jsou to tedy zejména teorie výstavby ozbrojených sil, teorie výcviku a výchovy vojsk a teorie vojenského umění. Jejich prostřednictvím získává mnoho podnětů k pochopení tendencí ve vývoji struktury a funkcí armády, požadavky na režim života vojsk a směry jejich bojové přípravy podle předpokládaného charakteru války. Např. teorie výstavby ozbrojených sil nemůže zůstat pouhou teorií organizace optimálního počtu lidí vzhledem k neefektivnějšímu množství bojové techniky, ale musí respektovat také to, že jde o organizační učlenění lidských individuí, kde působí nejen formální, ale i neformální vztahy a teprve jejich sladění vytváří správně fungující bojovou skupinu. Jádrem vojenské vědy, kterým je teorie vojenského umění, se dotýká sféry výzkumných zájmů vojenské sociologie specifickým způsobem: sociologie může touto cestou získávat impulsy ke zkoumání nejvlastnější mírové i válečné funkce armády — realizace jejích úkolů jako bojové organizace. To platí samozřejmě i opačně: vojenské vědě poskytuje vojenská sociologie podněty k pochopení toho, jak mohou být úkoly, které vyplývají z objektivních zákonů vedení války, realizovány ozbrojenými silami jako společenskou institucí. Armáda je specifickým sociálním systémem, sociální organizací, organizací lidí, kteří jsou navzájem v určitých vztazích. Ty nelze stěsnat jen do regulí řádů, předpisů a rozkazů. Neformální skupiny a vztahy, utvářené na těchto principech, musí být brány v úvahu, má-li být dosaženo efektivního fungování vojenské organizace při maximálně aktivní účasti lidské subjektivity. Vojenská sociologie dále ukazuje, jaké sociální důsledky mají požadavky organizování a řízení lidí podle potřeb ozbrojeného zápasu. Dospívá k poznání, že v procesech řízení lidí v soudobých armádách došlo pod vlivem sociálně politického i vědeckotechnického vývoje k závažným změnám. Mění se tradičně chápání vztahy vojenské hierarchie, kritéria vojenské kázně atd. Vojenská věda nemůže tyto skutečnosti přehlížet. Je jistě jednou z příčin malé účinnosti četných opatření, jež byla v armádě dosud v těchto oblastech přijímána, že nevycházela

z komplexní sociální, tedy i sociologické analýzy změn, k nimž dochází. Hlavní otázkou, kde se stýkají zájmy obou věd, je tedy vztah člověka a techniky v jeho vojenskotechnických a organizačních požadavcích a projevech na jedné straně a sociálně politických důsledcích na straně druhé. Vojenská sociologie při jeho řešení dává — přirozeně, že ne sama — odpověď na nejdůležitější komponentu bojové hodnoty armády a obranné síly země, kterou je morální potenciál.

Zastávím se ještě u některých z těchto otázek a osvětlím blíže **stýčnou problematiku vojenské vědy a vojenské sociologie**.

Snaha dopátrat se co nejpřesnější odpovědi na otázku o faktorech, které upevňují či nalebptávají soudržnost vojenských kolektivů v bojové situaci, byla vůbec jedním z prvních praktických podnětů k rozsáhlým výzkumným akcím uvnitř vojenské organizace. Mám na mysli zejména objemnou a u nás často citovanou práci kolektivu amerických sociologů a sociálních psychologů a druhé světové války „Americký voják“.³⁾ Avšak i naše skrovné a prozatím omezené poznatky z výzkumu v ČSLA naznačují, kolik podnětů k objektivnímu posouzení úrovně řídicí práce, kázně, úrovně výchovných metod a bojové přípravy mohou dát sociologické výzkumy. S některými poznatky se čtenáři Vojenské mysli seznámili v minulém roce.

Nejvíce může přispět vojenská sociologie vojenskovědnímu poznání sociologickou analýzou vojenské pracovní činnosti, tj. naplní mírové bojové přípravy a změnami, které vyvolává ve vojenských profesích, zejména vojáka z povolání.

Vojenská sociologie, stejně jako vojenská věda, studuje důsledky vědeckotechnického pokroku ve vojenství s jeho současnými revolucionizujícími vlivy na dnešní armády. Sociologa zajímají především společenské a lidské důsledky vojenskotechnických přeměn, jejich projevy ve vztazích lidí, ve změnách celkové společenské struktury i specifické substruktury, jakou je armáda.

Vědeckotechnická revoluce ve vojenství přináší dalekosáhlé změny ve struktuře vojenských přípravných i faktických bojových činností. Také zde působí ve směru diferenciace činností a změny jejich obsahu, vede pod narůstajícím vlivem vědy a její aplikace ke vzniku nových specializací, k modifikaci dosavadních tradičních profesí a specializací či dokonce

³⁾ The American Soldier Princeton, 1949. Některé výsledky výzkumů uvádí ve své knize „Tvá armáda, Ameriko“ Luděk Matyska (Naše vojsko 1965).

k jejich omezování a zániku. Tyto okolnosti nevyvolávají jen změny forem umění, ale působí i mnohostrannými sociálními vlivy a souvislostmi.⁴⁾ Je až překvapující, jak malou pozornost věnovaly společenské vědy i sama vojenská věda analýze vlivů vědeckotechnického vývoje na „strukturu práce“ ve vojenství, uvážíme-li klíčový význam této problematiky. Zdá se, že se jí dostane odpovídajícího místa teprve v příštích plánech vědeckovýzkumné práce v armádě.

Bylo by možné hovořit o dalších úsecích vojenskociologické problematiky, v nichž se projevuje vzájemné ovlivňování s vojenskou vědou — např. sociologie války, kdy vojenský sociolog zkoumá znaky, vyvolané touto novou sociální situací na fungování vojenské organizace v přímé interakci s nepřitelem, vlivy působící celkovou novou společenskou situací a působení ozbrojených sil na společnost. Tyto úvahy však přesahují možnosti jednoho článku.

Také vojenská historie má k jednotlivým stránkám a vrstvám vojenské sociologie úzký vztah. Zvlášť velký význam má především v té oblasti vojenské historie, která se orientuje na společenské „makro-vztahy“, tj. na postavení a funkci armády ve společnosti, na instituci armády jako celku, její základní strukturální prvky, sociální skupiny a nejdůležitější procesy. Ještě výrazněji vystupuje nezbytnost úzkého sepětí s vojenskou historií u sociologie války. U studia současných jevů v oblasti mikrostruktury armády je její význam podstatně menší.

Při dodržení obecně uznávaného klasifikačního hlediska a soustředění se na vztah vojenské vědy a vojenské sociologie, omezím se pouze na dějiny vojenského umění a ne na dějiny válek jako součást obecné historiografie.

Nejen k dějinám válek, ale i k historii vojenského umění má vojenská sociologie velmi úzký vztah. Těsné sepětí vojenskohistorické a sociologické analýzy je nesporně velkou předností některých sociologů armády, např. polského sociologa J. Wiatra. Pro Wiatra je dokonce historický srovnávací přístup základní metodou sociologického bádání. Její absolutizování však zároveň ukazuje určitou omezenost historismu ve vojenské sociologii, zvláště v analýze vnitřních vztahů a procesů v současných armádách.

Přesto je vojenská historie nesporně velmi důležitým zdrojem empirických po-

znatků, které umožňují sociologicky hodnotit jevy v dynamice a tendencích jejich vývoje. Naši začínající vojenské sociologii, která dosti jednostranně tíhne k empirismu, může napomoci sepětí s vojenskou historií k posílení jejího teoretického prvku, který tak nezbytně potřebuje.

Moderní vědecký výzkum vyžaduje úzkou součinnost řady vědních oborů, které na sebe navazují, doplňují se a poskytnou všestranný pohled na zkoumaný jev. I při zachování specifického přístupu každé vědě nemůže tato interakce zůstat bez vlivu (a jak ukazuje praxe — blahodárného) na poznávací možnosti vědy. Dochází k obohacování a rozvíjení metodických a procedurálních možností jednotlivých věd. Při vědeckém řešení klíčových problémů soudobého vojenství stále aktuálněji vystupuje dokonce potřeba jejich komplexního, interdisciplinárního řešení až po metody týmové práce. Zde se tedy mohou vojenští odborníci a vojenští sociologové setkat přímo při dělbě vědecké práce. Je otázka, nakolik tyto vývoje vědy budou ovlivňovat i formování profilu vědecky kvalifikovaných vojenských kádrů.

Při požadavku vysoké specializace bude stále aktuálnější nezbytnost znalosti různých disciplín a tou patrně bude také vojenská sociologie. Výzkumná činnost však není a nebude jediná, kde se zájmy vojenské vědy a vojenské sociologie budou setkávat. Základní poznatky vojenské sociologie budou stále více pronikat do řídicích procesů, zejména do konceptních otázek řízení na vyšších stupních. S tím počítá i zařazení sociologie do výuky našich vojenských škol. Do budoucna budou velitelské i politické kádry dostávat na vojenských vysokých školách ucelené a poměrně rozsáhlé sociologické vzdělání. Bylo by žádoucí, aby také ostatní důstojníci u vojsk měli příležitost seznámit se se sociologickou teorií a s výsledky výzkumů. K tomu dosud chybí potřebná literatura. V současné situaci našeho vojenského tisku nemá k tomu vojenská sociologie vhodný „komunikační kanál“. Naše vojenská sociologická pracoviště se snaží vyplnit mezeru, která existuje; je však zřejmé, že o bude vyžadovat minimálně několikaleté úsilí.

Vojenští sociologové si na druhé straně uvědomují, že k plnému sociologickému poznání naší armády a branného systému země, k prozkoumání jejich struktury a funkcí potřebují úzkou spolupráci s naší vojenskovešnickou frontou i s vojsky a chtějí k takové plodné spolupráci svými možnostmi v příštím období přispět.

⁴⁾ O těchto otázkách zevrubně pojednávalo symposium k sociologii armády v dubnu 1967 v Praze.